

Teresa NAGRODZKA-MAJCHRZYK, *Czarni Kłobucy*, Warszawa 1985, 177 ss.

Książka Teresy Nagrodzkiej-Majchrzyk, opublikowana przez Instytut Historii Kultury Materialnej, dotyczy jednej z grup ludów tureckich zamieszkujących obszar południowej Rusi. Jest ona jednym z etapów prezentacji dziejów i kultury wczesnośredniowiecznych ludów tureckich na terenie Europy południowo-wschodniej. Dzięki konsekwentnej realizacji tego programu badawczego zostanie zapełniona luka w polskiej literaturze naukowej i obraz wczesnośredniowiecznej Europy środkowej i wschodniej zyska cenne uzupełnienie. Ludy tureckie bowiem, stanowiąc kolejną w dziejach grupę koczowniczą przybywającą do Europy ze stepów środkowoazjatyckich, odegrały istotną rolę zarówno w dziejach politycznych tej części Europy, jak i w procesach formowania się różnych stron kultury zamieszkujących ją ludów. W sposób szczególny odnosi się to do obszarów naddunajskich, do północno-wschodniej partii Bałkanów, a także do wczesnośredniowiecznej Rusi, dla której konfrontacja z

ludami koczowniczymi była jednym z głównych czynników formujących życie polityczne, a u schyłku wczesnego średniowiecza stała się przyczyną upadku wczesnośredniowiecznej państwowości.

Otrzymaliśmy już monografie następujących ludów tureckich: Awarów (Szymański 1979), Hunów (K. Dąbrowski), Protobułgarów (E. Tryjarski), Chazarów (T. Nagrodzka-Majchrzyk) i Pieczyngów (E. Tryjarski w: Dąbrowski, Nagrodzka-Majchrzyk, Tryjarski 1975). Zbiorcza nazwa: Czarni Kłobucy, obejmowała kilka mniejszych ludów, których charakterystyczną cechą był fakt ścisłego związku politycznego z księstwem ruskim, były to bowiem ludy tureckie na służbie ruskiej. Dlatego też, mimo że ich znaczenie nie było współmierne ze znaczeniem takich ludów jak Pieczyngowie czy Połowcy, ta ich szczególna pozycja, ważna dla poznania organizacji politycznej państwa ruskiego, każe na nie zwrócić większą uwagę i dobrze się stało, że Teresa Nagrodzka-Majchrzyk poświęciła swą książkę temu te-

matowi, w dotychczasowej bowiem literaturze polskiej ta problematyka była traktowana zupełnie marginesowo.

Omaiwana rozprawa liczy 177 stron i składa się obok wstępu i zakończenia z 7 rozdziałów podzielonych jeszcze na podrozdziały. We wstępie znajdujemy takie zagadnienia jak przedmiot i zakres opracowania, przegląd źródeł i charakterystykę dotychczasowych opracowań. Pierwszy rozdział naświetla tło polityczne – dzieje Rusi między X a XIII w. Dwa następne przedstawiają szczegółowo w świetle wzmianek, źródłowych najpierw dzieje i przynależność etniczną poszczególnych ludów tworzących ugrupowanie Czarnych Kłobuków, a następnie dzieje całego ugrupowania. W dalszym ciągu pracy przechodzi autorka do charakterystyki kultury Czarnych Kłobuków w świetle informacji źródeł pisanych i materialnych, przedstawia ich strukturę społeczną, stosunki gospodarcze, obyczajowość, sztukę wojenną i uzbrojenie, strój i ozdoby oraz przejawy kultury duchowej. Pracę uzupełnia streszczenie w jęz. francuskim, bibliografia i indeksy oraz 11 map i 23 ryciny.

Przedstawione we wstępie dzieje badań i najważniejsze źródła są instruktywnym wprowadzeniem w temat książki. Ogólna jej koncepcja jest jasna, a treść podana w sposób zwięzły i komunikatywny. Może nieco zbyt rozbudowane zostało, moim zdaniem, tło polityczne, do spraw bowiem walk dynastycznych wraca Autorka wielokrotnie przy omawianiu dziejów zarówno poszczególnych ludów, jak i całego ugrupowanie.

Wiele wartościowych informacji zebrała Autorka w rozdziałach dotyczących ludów tureckich składających się na grupę Czarnych Kłobuków, zwłaszcza najlepiej z nich znanych Torków. Czyta się je z wielkim zainteresowaniem. Odślaniają one mało znane epizody z dziejów tej części Europy, a zwłaszcza Rusi. Do autorki świetnej rozprawy o miastach ludów tureckich (Nagrodzka-Majchrzyk 1978) można zgłosić pretensję, że używa w tekście zamiennie terminów „gród” i „miasto”, nie różnicując ich treści zgodnie z niejednoznacznymi terminami źródeł ruskich „grad” i „gorod”. Również w dalszych partiach pracy nie wykorzystwała Autorka należycie własnych ustaleń. Chociażby cytowane przez nią i krótko scharakteryzowane grodzisko w Szarkach, identyfikowane z Torczeskiem, nadaje się do bardziej szczegółowej analizy na nieco szerszym tle porównawczym, które przecież Autorce jest doskonale znane. W niektórych miejscach pracy pisze ona wyraźnie o grodach strażniczych, odróżniając je prawidłowo od miast, w innych jednak z niewiadomych przyczyn różnice te zaciera.

Nie zostało też moim zdaniem wystarczająco

jasno przedstawione zagadnienie charakteru związku Czarnych Kłobuków z Rusią. Autorka nie widzi możliwości uznania ich za federatów uważając, że grupy federackie miały zazwyczaj więcej samodzielności, i określa ich mianem „wasali władzy kijowskiej” (s. 85). Wydaje się jednak, że ten dość ogólny termin nie oddaje dokładnie istoty tego specyficznego dla państw wczesnego średniowiecza Europy wschodniej i środkowej układu stosunków. Ostatnio problemowi temu poświęcił nieco uwagi H. Łowmiański (1985, 38 nn.) wykazując, że podobne w swej istocie grupy obcoplemiennej warstwy drobno-rycerskiej, zobowiązanej do obrony granic czy brania udziału w wyprawach wojennych, istniały w innych państwach wczesnofeudalnych tej strefy. Może więc nie warto nawiązywać tych układów koniecznie do utartych terminów, lecz wydobyć ich specyfikę chronologiczno-przestrzenną. Jest to bowiem jedno z ciekawszych zagadnień organizacji wczesnych państw słowiańskich, niewątpliwie nadające się do szerszego rozpatrzenia na tle porównawczym.

Zagadnienia związane z różnymi stronami kultury Czarnych Kłobuków zostały przedstawione przez Autorkę, na ile pozwalała na to skąpa zazwyczaj baza źródłowa, niekiedy uzupełniana analogiami. Można jednak mieć wątpliwości, np. czy sztuka wojenna należy do dziedziny kultury materialnej, ale nie jest to sprawa zasadnicza. Należy jednak żałować, że Autorka nie podjęła w swej książce kwestii wzajemnych oddziaływań kulturowych koczowników i mieszkańców Rusi. Przy tak szerokim zakresie współzycia politycznego zupełnie pominięcie problematyki wzajemnych wpływów w kulturze wydaje się szczególnie niewłaściwe. W kilku zaledwie miejscach wspomina Autorka o tych sprawach, odwołując się do literatury, jednakże nie wyczerpuje to zagadnienia. Nawet zamieszczony w pracy materiał ilustracyjny dawał pewne możliwości w tym zakresie. W inwentarzach grobów Czarnych Kłobuków widać np. niewątpliwie ruskie wytwory ceramiczne, podobnie jak niewątpliwie ruskie typy ozdób. Z drugiej strony wystarczy przypomnieć rozmaite elementy zapożyczone od ludów koczowniczych w ruskim uzbrojeniu wczesnośredniowiecznym. O śladach toponomastycznych plemion tureckich na ziemiach ruskich wspomina Autorka w różnych miejscach książki; można by jeszcze napomknąć o śladach językowych, choć te są trudne do schronologizowania. Niełatwo byłoby zatem powiązać je akurat z Czarnymi Kłobukami, jednakże fakt ścisłego współzycia grupy ludów tureckich z Rusią pozwalał na omówienie tej kwestii. No i warto było jeszcze wspomnieć o licznych śladach tureckich w ruskim folklorze.

Rażą w pracy niektóre neologizmy terminologi-

czne, np. pięciokątne koła skroniowe z zawiniętymi końcami (!), czy równie dziwne określenia różnych typów kablączków. Dowodzi to słabego obycia Autorki z polską literaturą archeologiczną. Te bowiem określenia tłumaczone dosłownie z jęz. rosyjskiego mają od dawna ustalone polskie odpowiedniki.

Ogólnie można na zakończenie stwierdzić, że recenzowana książka Teresy Nagrodzkiej-Majchrzyk, aczkolwiek niewolna od usterek i spraw dyskusyjnych, a także nie zawsze wyczerpująca tema-

tykę, jest pozycją potrzebną, wzbogacającą obraz grup etnicznych wczesnośredniowiecznej Europy południowo-wschodniej, a zarazem dziejów i organizacji państwa ruskiego. Przyniosła ona obfity materiał źródłowy (choć materiały archeologiczne nie zostały wyczerpane i dostatecznie przeanalizowane), stanowić zatem będzie dobre oparcie dla dalszych, szerszych studiów.

Zofia Kurnatowska

LITERATURA

DĄBROWSKI K., NAGRODZKA-MAJCHRZYK T., TRYJARSKI E.
1975 *Hunowie europejscy, Protobułgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

NAGRODZKA-MAJCHRZYK T.

1978 *Geneza miast u dawnych ludów tureckich (VII–XII w.)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

ŁÓWMIANSKI H.

1985 *Początki Polski, t. VI/1*, Warszawa.

SZYMAŃSKI W.

1979 *Awarzy*, [w:] SZYMAŃSKI W., DĄBROWSKA E., *Awarzy, Węgrzy*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 7–131.

Adres autorki:

Prof. dr hab. Zofia Kurnatowska
Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN
ul. Zwierzyniecka 20, 60-814 Poznań

